

ALMÁD MONOSTORÁNAK KUTATÁSA

BUZÁS GERGELY¹Magyar Régészet 13. évf. (2024) 4. szám, pp. 11–27. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.4.1>

A Monostorapáti község határában álló, egykori almádi bencés apátság romjainak régészeti kutatása a területet birtokló monostorapáti római katolikus egyházközség és Hangodi László, a tapolcai múzeum történészének kezdeményezésére 2014-ben indult meg, a Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeuma és a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum együttműködésével, kizárólag önkéntes munkával. A kutatáshoz és a leletanyag feldolgozásához az elmúlt évtizedben számos további intézmény és kutató is csatlakozott. Almád monostora az Árpád-kori magánmonostorok jellegzetes példája, ám szokatlanul gazdag írott forrásanyagával, jó állapotban fennmaradt romjaival, gazdag és reprezentatív leletanyagával egyedülálló lehetőséget nyújt egy korabeli főúri nemzetség és monostorának vizsgálatára, valamint a monostor késő középkori utóéletének megismerésére.

Kulcsszavak: Almád, monostor, Atyusz-nemzetség, Árpád-kor, Szent Domonkos, temetkezések, archaeogenetika, román kori építészet, kerek szószék, tumba, Kamicsáci Horvát Márk

A KOLOSTOR TÖRTÉNETE

Almád monostorát egy Bánd nevű nemes 1117-ben kezdte építeni, de még a munka befejezése előtt meghalt, így a monostor alapítólevelét már fia, Atyusz adta ki 1121-ben, a templom felszentelése alkalmából. Az 1420-as átiratban fennmaradt oklevél előadja, hogy Atyusz mostohaanyja, Gyönyörű is adományt tett a monostornak, mielőtt jeruzsálemi zarándoklatra indult, és az alapítást Atyusz, apja akaratából, testvérel, Miskével együtt tette (SZENTPÉTERY 1927). Az oklevél pontosan meghatározza tehát a monostortemplom építésének idejét az 1117–1121 közötti évekre. Ezt a kelteztést a régészeti feltárás leletei is alátámasztották, ugyanis a templomból előkerült pénzleletek legkorábbi darabjai a 12. század első harmadára keltezhető anonim dénárok. 1169–1173 között Atyusz testvérenek, Miskének a fia, a fiúutód nélkül maradt István végrendeletében újabb jelentős birtokokat hagyott a monostorra (JAKUBOVICH 1924, 155–160.). Az oklevél eredeti keltezése 1174, ám az – III. István király említése miatt – kétségtelenül hibás, keletkezése a benne szereplő István csanádi püspök 1169-es megválasztása és III. István király 1173-ban bekövetkezett halála közé tehető (NEMES 2006, 19.).

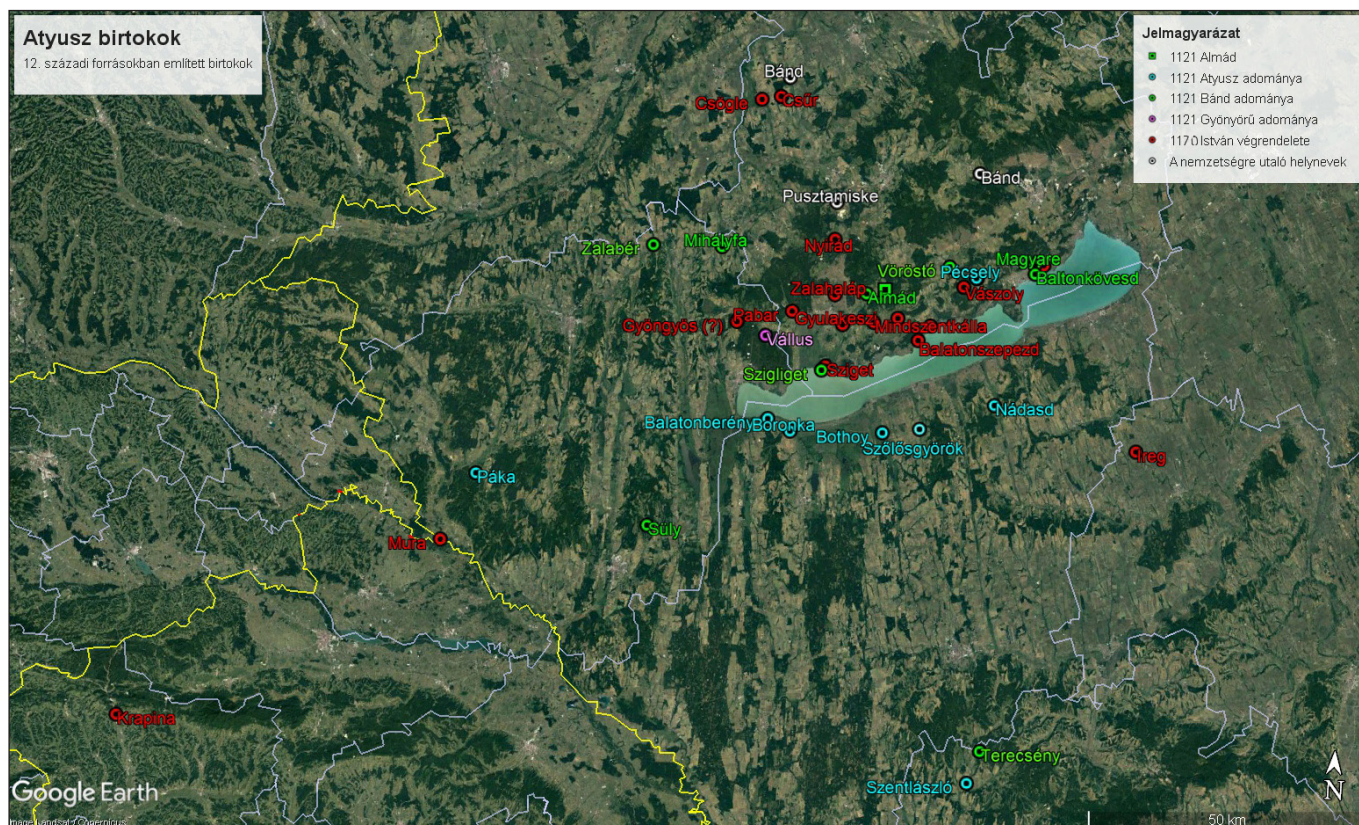
A monostor alapítólevelének és István végrendeletének a tanúsága szerint az Atyusz nemzetség (HOLUB 1937; NEMES 2006) már a 12. században hatalmas birtokokkal rendelkezett elsősorban a Dunántúl középső részén, a Balaton körül, Veszprém, Zala és Somogy megyékben, sőt még Nyugat-Szlavóniában is (*I. kép*).

Az Atyusz nemzetség virágkora II. András uralkodásra esik, amikor a nemzetség számos tagja ispáni, III. Atyusz és unokaöccse, Salamon pedig még báni méltóságokat is viselt. Ebben az időben a fiú örökös nélkül maradt Sal ispán 1221-ben, majd 1227-ben kiadott végrendeleteiben vagyonát a monostornak adta. A nemzetség hanyatlása IV. Béla korában kezdődött, és az Árpád-kor végére elvesztették hatalmas vagyonukat, sőt a monostor kegyúri jogait is.

A monostort az 1508-as bencés vizitáció már elhanyagoltnak írja le. Ekkor a közeli földbirtokos, Nagyvázsöny ura, Horvát Márk uralta a monostort, az apát is az ő rokona volt. A vizitáció szerint ő renováltatta az apáti házat is (PRT III, 619).

A monostor birtokaira 1542-ben még hivatkoztak, ám 1548-ban az apátságot Ferdinánd király, mint évek óta üresen álló monostort említi, amelynek birtokait világiak szállták meg, ezért Laki Bakics Péter oltalma alá helyezte azzal a feltétellel, hogy jövedelmeit rokonának, Cobor Imrének a nevelésére kell fordítania (a kolostor történetére: HANGODI 2014).

¹ MNMKK Mátyás Király Múzeum; buzasgergely@visegradmuzeum.hu

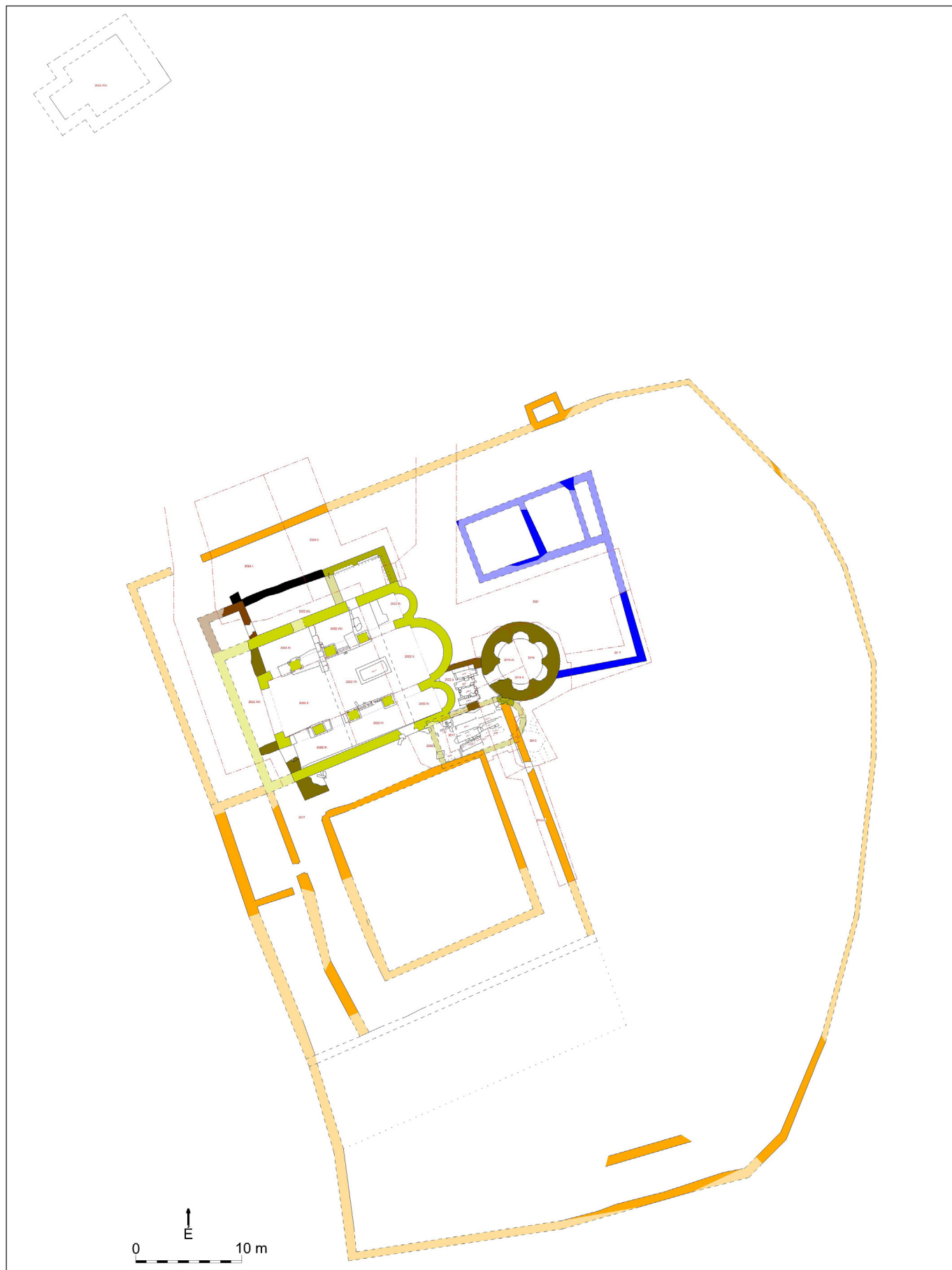
1. kép: Az Atyusz nemzetség 12. században dokumentált birtokai

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK

A régészeti kutatás során 2024-ig feltártuk a monostor templomegyüttesét: a háromhajós, háromapszisos bazilikát, a kolostortemplomtól délkeletre álló kápolnát és az ahhoz hozzáépült hatkaréjos rotundát, valamint az északi sekrestyét. Előkerült továbbá a késő középkori kerengő északi és keleti szárnya, továbbá a nyugati szárny északi vége és a nyugati kolostorszárny északi fele. Kiástuk a kerengő keleti fala és rotunda mellett kiépített, 16. századi palánkerődítés maradványait is. A kolostornégyszöghez északkelet felől csatlakozó, részben a felszínen is látható középkori épületnek egyelőre csak a déli, külső udvarát vizsgáltuk. A kolostor környezetében terepbejárásokat végeztünk, amelynek során megvizsgáltuk és felmértük a kolostor felszínen is látható külső körítőfalainak maradványait, a kolostortól északkeletre húzódó középkori halastórendszert és az ennek keleti végében található nagyméretű középkori épületmaradványt. A kolostortól északra egy felszínen látszó középkori épületnél szondázó kutatást végeztünk (2. kép).

Az 1117–1121 között épült, kb. 15 x 20 m-es, háromhajós, háromapszisos, román kori apátsági templom romjait néhol 2–2,5 m vastag, épülettörmelék-réteg takarta, amelyet jobbra kincskeresőgödrökkel bolygatnak. Ezek sok helyen roncsolták a középkori járósínteket és teljesen elpusztították a templom nyugati falát is. Ám az épület többi része meglepő épségben, néhol 2 méternél is magasabb felmenő falakkal maradt fenn (3. kép). A falak és a hasáb alakú pillérek szürke bazalttufa kváderekből épültek (4. kép), a pillérek lábzeti tagozatainál néhol vörös tufát is használtak. A feltárt négy pár pillér közül mindössze az északi sor keletről számított harmadik pillére pusztult el, de az alapozása ennek is fennmaradt.

A templom belsejében két periódushoz sorolható járósínteket figyeltünk meg. A második periódusban, a 13. század első felében készült márványpadlós, márvány korláttal övezett kórus közepén egy nagyméretű falazott sírkamrát találtunk, amelynek falkoronája még az első periódusú kórus-járósínhez igazodott. A sírkamrát az újkori kincskeresők teljesen kiürítették. A templom falain számos helyen festett vagy meszelt vakolatmaradvány került elő. A templom nyugati részén több utólagos falazatot dokumentáltunk: a délnyugati pilléreket megerősítették és a mellékhajók nyugati szakaszait lefalazták. A nyugati homlokzati falat azonban az újkori kincskeresés teljesen elpusztította. A templom északi mellékhajójában egy később beépí-

2. kép: Almád monostorának áttekintő alaprajza

3. kép: Drónfotó a monostor feltárt romjairól (2022)

tett késő középkori mellékoltár mellett egy 16. század eleji sírcsoport maradványaira bukkantunk. Több 18-19. századi kincskeresőgödrot is feltártunk, amelyekbe máshonnan, feltehetően elsősorban a központi sírkamrából származó csontokat temettek vissza.

A templom délkeleti sarkához egy kápolna csatlakozott (5. kép), amit a késő középkorban épült gótikus kerengő miatt nagyrészt elbontottak, de apszisának részletei, illetve hajójának kiszedett alapozási árkai észlelhetőek voltak. A kápolna belső terében hét falazott sírt és több földsírt tártunk fel. A falazott sírokat

4. kép: A templom északi mellékapszisének falmaradványai (2022)

5. kép: A délkeleti oldalkápolna és sírjainak drónfotója (2022)

kőlap fedte. A középső sír fedéséhez egy római márvány sírsztélét használtak, amelyet faragott felével felfelé fektettek a sírra (6. kép).

A kápolna félköríves apszisához utólag épült hozzá egy belül hatkaréjos terű rotunda (7. kép). Ennek külső és belső kváderburkolatából és kőpadlójából is jelentős részletek maradtak meg, ami lehetővé tette alaprajzának pontos rekonstrukcióját. Az egy lépcsőfokkal megemelt szintű apszisokban középen csekély kiülésű lizénákat figyeltünk meg, amelyek az ásatásból előkerült kis méretű fehér márvány oszlop-törzsekkel együtt minden bizonnyal oltárok maradványai voltak. A falakon és a beomlott boltozati kvádereken festett vakolatmaradványokat figyeltünk meg, ami vakolt, díszített belső térre utalnak.

A délkeleti oldalkápolnának egy bővítménye épült később a rotunda bejárata és a templom déli mellékapszisa közé. A bővítmény területén négy falazott, kőlappal lezárt sír és egy osszárium-gödör látott napvilágot. A falazott sírokba több periódusban temetkeztek. A két középső sírt másodlagosan felhasznált római, illetve 11-12. századi faragványokból alakították ki (8. kép).

A templom északi oldalán a sekrestye és egy torony jelentős falmaradványai kerültek elő (9. kép). A sekrestye a templommal egy időben, de egy későbbi építési fázisban épült. A temploméval azonos szerkezetű kváderfalait ülőfülkék tagolták (10. kép), ami arra enged következtetni, hogy káptalanteremként is használhatták. Ezt követően épülhetett fel a tört bazaltból emelt, boltozott földszintű északnyugati torony. Később a sekrestye és a torony közé egy hevenyészett, bazalt anyagú, vakolt falazatú helyiséget emeltek, amit külön ajtóval nyitottak meg a bazilika mellékhajójából. A funkciója talán a hiteleshelyi tevékenység 13. század közepi megindulása miatt szükségessé vált levéltár lehetett. Még később, mikor a 14. század közepén a monostor hiteleshelyi funkciója megszűnt, ezt a helyiséget egybenyitották a sekrestyével.

6. kép: A 2017/1. és 2017/2. sírok felnyitásuk előtt (2017)

7. kép: A rotunda romjai dél felől (2015)

8. kép: A délkeleti kápolna mellékterének sírjai (2022)

9. kép: A templom sekrestyéjének feltárása (2024)

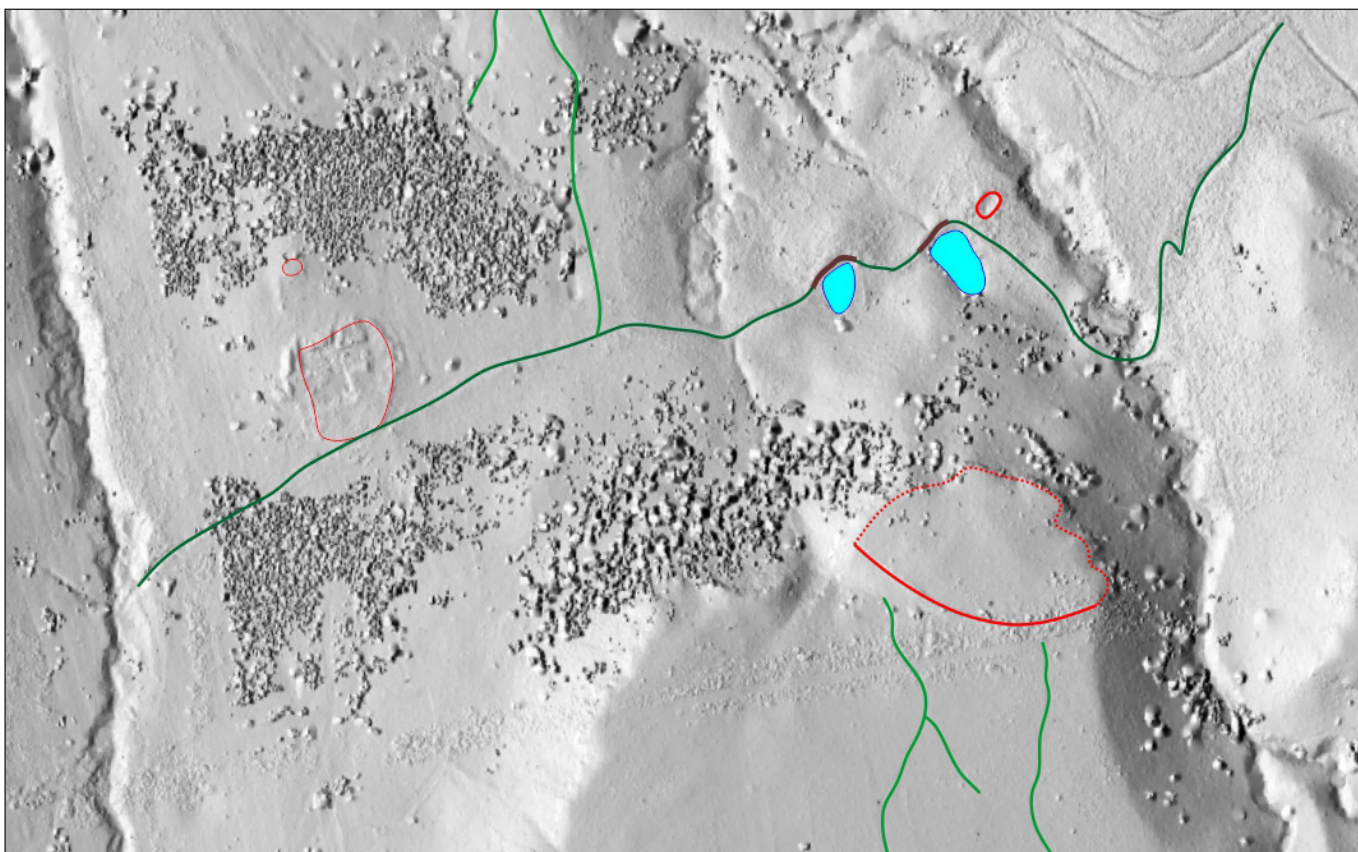

10. kép: A sekrestye belső terének keleti része (2024)

A kolostortól északnyugatra található középkori épület négyzetes alaprajzú, nyugat felé egy négyszögű bővítménnyel ellátott építmény, korát és funkcióját egyelőre nem tudtuk egyértelműen tisztázni. A környezetében és a falmaradványai felett előkerült nagy mennyiségű, bolygatott embercsont alapján esetleg temetőkápolna (*karner*) lehetett.

A KOLOSTOR KÖRNYEZETE

A kolostor környezetében az ásatásokhoz kapcsolódó fémkeresős kutatásokat végeztünk 2022-től, Fekete Fruzsina szervezésében a Magyar Nemzeti Múzeum önkéntes múzeumbarát fémkeresős csapatával. A bejárások eredményeként egyéb leletek mellett a kolostor területén és közvetlen környezetében nagyszámú fémlelet, pl. könyvveretek, övveretek, 12–16. századi pénzérmék – köztük feltűnően sok 13–16. századi osztrák veret – került elő. Megvizsgáltuk a kolostortól délkeletre húzódó egykori halastavak környezetét

11. kép: A monostor és környékének LiDAR felmérése a kolostorrom, a halastavak, a vár és az utak jelölésével

1.

2.

3.

12.kép: 1. Karoling-kori sarkantyú a monostor feletti várból. 2. Kora középkori nyílhegy a monostor feletti várból.
3. Árpád-kori nyílhegy a monostor feletti várból.

1.

2.

3.

13. kép: 1. Sakktábladíszes fejezet a délnyugati toronyból. 2. Párkánytöredék. 3. Párkánytöredék.

14. kép: 1. Márvány rekesztőpillér a templom kórusából. 2. Márvány rekesztőpillér a templom kórusából. 3. Márvány rekesztőpillér madáralakokkal a templom kórusából. 4. Márvány rekesztőkoriát töredéke a templom kórusából. 5. Márvány rekesztőkoriát hátoldalának töredéke a templom kórusából. 6. Márvány rekesztőpillér oroszlánfigurával a templom kórusából

1.

2.

15. kép: 1. Márvány szószék íves gerendája a templomból. 2. Tumba márványból faragott lábazati párkánya

is. A legkeletibb halastó és a tőle keletre húzódó, meredek oldalú természetes völgy között egy nagyméretű épületomladék átfésülése során középkori téglákat és vasszögeket találtunk, ami alátámasztja az épület középkori eredetét. A közelében, a halastó partján egy középkori gyűrűt és egy karikaékszert is jelzett a műszer.

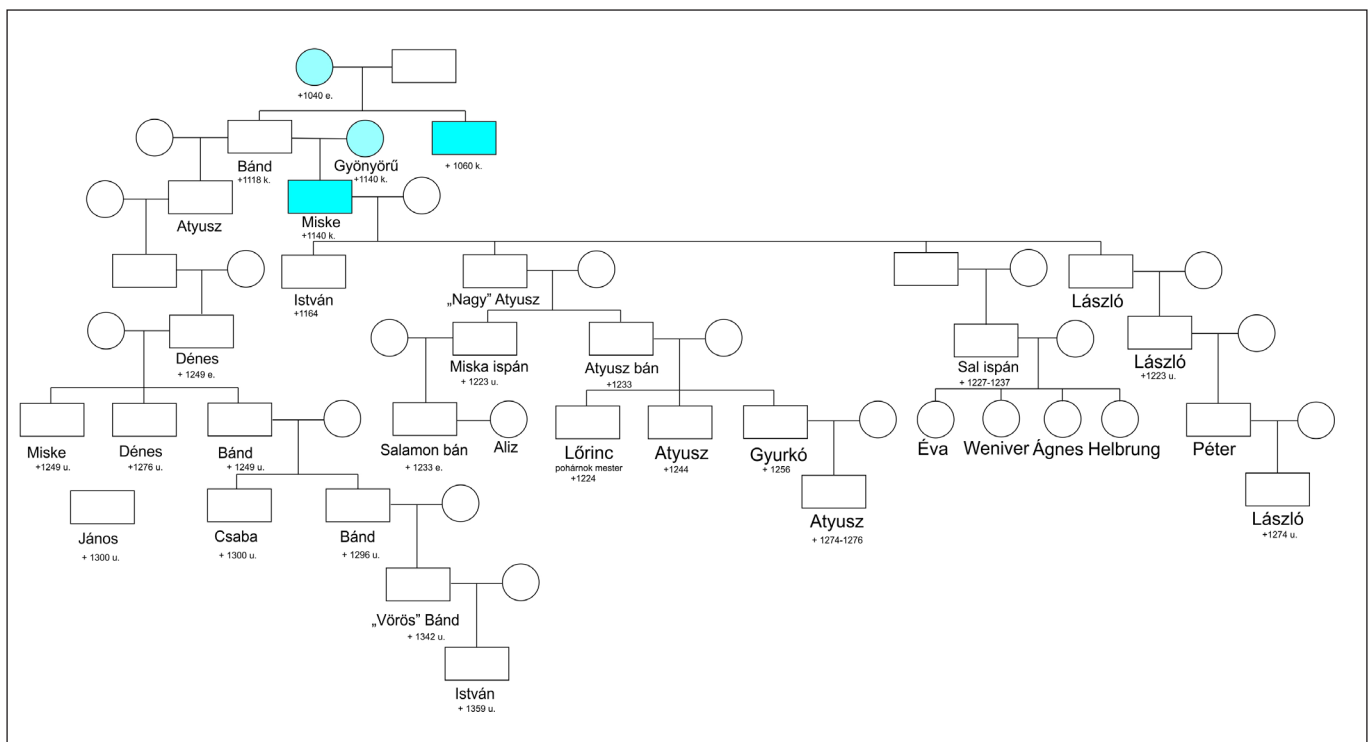
A halastavak felett emelkedő sziklás peremű plató sarkán egy kősáncsal övezett erődítményt azonosítottunk (11. kép). Az erdővel benőtt belső területéről egy bronzkori karperec és sarlótöredékek, valamint egy Karoling-kori vassarkantyú (12/1. kép), illetve több Árpád-kori nyílhegy (12/2-3. kép) és egy reszelő került elő a fémkeresős terepbejárás során.

A feltárások kiemelkedő eredménye a templomból és környezetéből előkerült nagyszámú és magas kvalitású románkori kőfaragvány. Ezek között van több másodlagosan felhasznált római és néhány 11. századi darab is, ám a többséget a 12. századi templomból származó tufa- (13. kép), illetve a 13. századi szentélykorlátból származó márványfaragványok (14-15. kép) alkotják (BUZÁS 2022; BUZÁS 2023).

SÍROK ÉS TEMETKEZÉSEK

A templomban és a délkeleti kápolnában feltárt sírok antropológiai és archaeogenetikai elemzését a HUNREN Archeogenomikai Intézete végezte el Mende Balázs Gusztáv vezetésével. A kutatás eredményeit a „Királyok, Szentek, Monostorok. Korai bencések világa Magyarországon a legújabb tudományos kutatások tükrében” című, 2024-ben Tihanyban és Bakonybélen rendezett vándorkiállításon mutatták be egy poszteren.

A délkeleti kápolna előcsarnokában feltárt két 13. századi sír, amelynek falazatában több másodlagosan felhasznált kőfaragványt találtunk, a bennük eltemetett halottak miatt is érdekes volt. Az antropológiai vizsgálatok során sikerült ugyanis egy, a 11. század első felében elhunyt nőnek és a fiának a maradványait azonosítani. Ennek a férfinak az unokaöccse pedig a délkeleti kápolna római sírsztélével fedett sírjában feküdt. Az unokaöcs anyjának a csontjai a kápolnabövítmény egyik sírjából kerültek elő. Ennek az unakaöcsnek a sírjába temették be egy kései, 16. századi leszármazottját is, és a templom területéről rokonsága még egy tagjának sikerült azonosítani a csontmaradványait. Az ilyen módon megismert család minden bizonnyal azonosítható a templomot alapító Atyusz nemzetség tagjaival. Közülük a római sírkő alá eltemetett Árpád-kori férfi nagy valószínűséggel az alapítólevélben is szereplő egyik alapító, Miske, illetve az

16. kép: Az Atyusz nemzetség családfája (kézzel kiemelve a feltárás során azonosított személyek)

17. kép: 11. századi vállkőfejezet töredéke a Monostorapáti R. k. plébániatemplomból

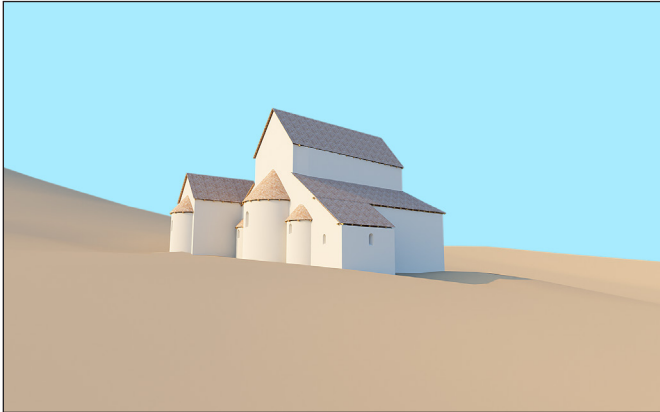
ő anyja - az alapítólevélben szintén szereplő, Gyönyörű lehet. Az ő 11. században élt őseiket, Miske nagybátyját és annak anyját (16. kép) a 13. század folyamán temették át a monostor kápolnájába egy lebontott, vagy legalábbis átépített 11. századi templomból. E korai, jelenleg még ismeretlen templomból származik az egyik sírból előkerült, a 11. század közepére keltezhető nyolcszögű pillértörzs és egy római oszlop-törzs darabja is. Ez utóbbi méretéhez jól illeszkedik a monostorapáti barokk plébániatemplomban korábban talált, a 11. század második feléből származó vállkőfejezet (17. kép).

ÉPÍTÉSI FÁZISOK ÉS A FARAGOT KÖVEK

Az 1121-ben elkészült monostortemplom jellemzője volt az igen puritán, ornamentális dísz nélküli architektonikus tagolás, és az egyszerű fehérre meszelt falak, amit csak az apszisban és a sekrestyében díszítettek festéssel. A kelet felé egyre tagoltabb lábazattal rendelkező, négyzetes hasáb alakú pilléreket párkány koronázta, amelyről félköríves árkádívek indultak.

Valószínűleg a templom kórusában készült, nagy méretű, falazott sírkamrához köthető az a 13. századi sírkövek, másodlagos beépítésből előkerült három, vörös tufából faragott, kockafejezetes törpeoszlop, amelyek eredetileg egy oltárasztal vagy egy vakarkádós tagolású tumba díszei lehettek. Ugyanis a templomban és kápolnáiban nem kerültek elő olyan oltáralapozások, amelyek ilyen komolyabb oltárépítményt hordhatnak volna, ezek inkább síremlék részeként értelmezhetőek. Mivel a templom kórusát a 13. század elején átalakították, és padlószintjét is megemelték, így a síremlék átépítése is szükségessé vált. Ez magyarázhatja, hogy a 12. századi tumba darabjait miért építették be másodlagosan egy másik, 13. századi sír falzatába.

A templom délkeleti sarkához utólag épült hozzá egy kápolna (18. kép). Ez valószínűleg azonosítható az 1508-as vizitációban említett, a monostorban álló és Szent Domonkosnak szentelt, romos kápolnával. A Szent Domonkos titulus az 1104-ben szentté avatott, itáliai Sorai Szent Domonkos bencés apátra (BIBLIOTHECA

18. kép: A monostortemplom a 12. század közepén, rekonstrukció

SANCTORUM 4, 737–738, Filippo Caraffa) utalhat, akinek a kápolna alapításához szükséges ereklyéjét talán Gyönyörű hozhatta magával Jeruzsálemi zarándoklatáról. A kápolna tehát Gyönyörű alapítása lehet, és eredetileg itt, az oltár előtt feltárt falazott sírban temethették el őt, majd mögötte, a templom közepén fiát, Miskét is. Később Miske leszármazottai ezt a kápolnát használhatták temetkezési helyüknek, míg a monostor alapítólevelét kiadó Atyusz és leszármazottai inkább a templomban lévő sírkamrába temetkezhettek.

Már a délkeleti kápolnát követően emelték a hatkaréjos rotundát, amelynek építése összefügghet Miske fiának, Istvánnak 1170 körüli végrendeletében tett jelentős adományával (19. kép).

Az építkezés egy későbbi 12. századi szakaszában épült fel a délnyugati (20. kép) torony. Lelőhelyük alapján elsősorban a délnyugati torony építéséhez köthetőek a nagy számban előkerült kis méretű, sakkta-bladíszes fejezetű, mészkő ablakosztó oszlopok és vörös tufa vállkövek, amelyek a toronyablakokat díszíthették. Feltehetően szintén a tornyot tagolhatták az előkerült kötélfont-díszes párkányelemek (13. kép).

A templom utolsó nagyobb átrendezésére a 13. század első harmadában került sor. Ekkor készült el a márványból faragott szentélykorlát-rendszer és a kerek szószek (21–22. kép). A szószek alapozását a templom hosszházában, az északi pillérsor első és második pillére között tártuk fel. A felépítményből egy íves, fordított attikai profilú márványgerenda, (15/1. kép) egy íves, csiszolt sima felületű mellvédlap-töredék és egy hatszögű pillér került elő. A márványgerendán megfigyelhető illesztésnyomok alapján a központi, hatszögletű pilléren kívül, a gerenda alatt, hat karcsú oszlop támasztotta alá

19. kép: A rotunda belső terének rekonstrukciója

20. kép: A monostortemplom a 12. század második felében, rekonstrukció

21. kép: A 13. századi templom metszeti rekonstrukciója

22. kép: A 13. századi templom belső terének rekonstrukciója

1.

2.

23. kép: 1. Zarándokjelvény és II. Eberhard salzburgi érsek (1200–1246) friesachi dénárja a kórus padlója alól (2022)
2. 13. századi aranyozott ezüst könyvsarokveret Szent Márk oroszlánjával

24. kép: A 13. század végi templom rekonstrukciója

a szószéket. Hasonló kerek szószéket Isztria területéről, Muggia Vecchia templomából ismerünk. A szerzetesi kórust övező, és a mellékhajók keleti felét lezáró, római kövekből átfaragott korlátokat vésett díszű pillérek tagolták. A csiszolt felületű leveles indadísz hátterét durván munkálták meg, ami arra vall, hogy valamilyen sötét pasztaberkással látták el őket. Az egyik pillér díszítésén egy oroszlánfigura is feltűnik (14/1,2,6. kép). A díszítés technikájának és motívumainak legjobb analógiáját a zárai székesegyház nyugati homlokzatáról ismerjük. A kórus közepén elhelyezkedő sírkamra felett feltehetően egy márványtumba állt, amelyből csak a márványból faragott lábazati párkány saroktöredéke került elő (15/2. kép). Ennek a tumbalábazatnak közeli 13. századi analógiája Marino Morosini (†1253) velencei dózse síremléke a velencei San Marco bazilikából. A síremlék mögött a templom magasított padlójú szentélyét is egy márványkorlát választotta le a kórustól. Ennek a pillérei közül egyet találtunk meg: ez a kórusrekesztőnél nagyobb volt, és madáralakokkal ellátott domborművű indadísz kapott (14/3. kép). Magukat a mellvédlapokat külső és belső oldalukon is domborművű szalagfonat-díszítéssel látták el (14/4-5. kép). A kórus átalakítását és a márványdekoráció készítését jól keltezi II. Eberhard salzburgi érsek (1200–1246) friesachi dénárja, amely a megemelt kóruspadlózat alól került elő egy luccai ólom Volto Santo zarándokjelvény társaságában (23/1. kép). A márványfaragványok stílusa egyértelműen az észak-adriai régió felé mutat, ami aligha független a feltételezhető megrendelők, III. Atyusz vagy unokaöccse, Salamon báni tisztségétől. Ehhez a korszakhoz kötődik a kutatás egyik legjelentősebb fémlelete: egy Szent Márk oroszlánját ábrázoló, indadíszes, aranyozott ezüst könyvtábla-sarokveret a 13. század első harmadából (23/2. kép). Az eredetileg minden bizonnyal egy evangeliárium borítóját díszítő veret szoros kapcsolatban áll egy 13. század eleji magyarországi ötvös-tárgy csoporttal, amelynek legközelebbi rokonságot mutató darabja a Nemzeti Múzeumban őrzött pávás csat (KOVÁCS 1973).

A templom északi oldalához épített levéltár (24. kép) létesítése leginkább egy 1282-es renoválásra vonatkozó okleveles adattal kapcsolható össze. Ekkor Balázs apát – a kegyurak jóváhagyásával – eladta a monostor egyik birtokát, hogy annak árából helyreállíthassa a romos apátságot, valamint

25. kép: A templom déli második pillérének utólagos megerősítése

26. kép: A 2017/1. sír kibontva a 16. században másodlagosan betemetett női csontvázal

gondoskodjon a szerzetesek és szegények eltartásáról. Ekkor erősíthették meg a templomnak talán még egy 1267-es földrengés következtében megrokkant nyugati részét is (25. kép). Szabó Zoltán hívta fel a figyelmet az 1267-ben Ausztriában több helyen dokumentált földrengésekre, amelyekkel megjelenés alatt álló könyvében foglalkozik, amit ezúton is köszönök (SZABÓ ZOLTÁN: *A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete II/5. Uralkodói temetkezések és koronázások a székesfehérvári földrengések és tűzvészek tükrében*).

A templomtól északkeletre elhelyezkedő apáti ház építése már a Zsigmond-korra keltezhető a kerítés falához tartozó rétegben előkerült Zsigmond érme alapján.

Az 1508-as bencés vizitációból tudjuk, hogy 15–16. század fordulóján a monostorba a Nagyvázsont megszerző Kamicsáci Horvát Márk horvát-dalmát-szlavón bán Horvátországból beköltöző rokonsága települt be. Ebben az időben a délkeleti kápolna Árpád-kori sírjaiba – a középső, római sírsztélével jelölt sír kivételével – egy másik rokonság tagjai temetkeztek (26. kép), akik nagy valószínűséggel azonosíthatóak az 1508-as vizitációs jelentés szerint a monostorban élő Horvát rokonsággal. A kápolna érintetlenül hagyott – és a még ebben az időben is az Atyusz-leszármazottak által használt – központi sírjának kivételével, a többi falazott sírt kiürítették és a csontokat valószínűleg a kápolna északi mellékterében lévő sírokba helyezték át, amelyeket ők nem használtak temetkezésre. Feltehetően így kerültek át az egyik itteni sírba Miske anyjának, Gyönyörűnek a csontjai is.

Már 1520-as évekre keltezhető a kerengő és új kolostorépület felépítése, ugyanis 1521-ben még temetkeztek a kerengő építése miatt később lebontott délkeleti kápolnába.

A KOLOSTOR PUSZTULÁSA

A kolostori élet megszűnése csak 1541 után következett be. Minden bizonnyal ekkor alakították kastéllyá a monostort és erősítették meg keleti és valószínűleg déli oldalát is, a kőfalak külső oldalához épített, földdel tömött palánkkal. Az épület teljes elhagyására és lebontására feltehetően Veszprém 1552-es török elfoglalása után került sor, amikor innen is számos kőfaragványt vittek el a nagyvázsonyi vár megerősítésére. Romjai között a veszprémi püspökség engedélyével a 18–19. században intenzív kincskereső tevékenység folyt (HANGODI 2014, 160–161), ami többek között a templom nyugati falát is teljesen eltüntette, ám – feltehetően az egyházi felügyeletnek köszönhetően – az előkerült emberi maradványokat gondosan visszatemették (27. kép).²

27. kép: Újkori kincskeresők által visszatemetett embercsontok az északi mellékhajó nyugati végében feltárt kincskeresőgödörben (2023)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bibliotheca Sanctorum Vol. 4. (1964). Roma: Instituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense-Città Nuova Editrice.

Buzás G. (2022). Almád monostora. In Ritoók Á. & Simonyi E. (szerk.), *Árpádok országa: Tanulmányok és katalógus* (pp. 270–271). Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia

Buzás G. (2023). Almád monostorának régészeti kutatása 2014–2022 között. *Archaeologiai Értesítő* 148:1, 269–300. <https://doi.org/10.1556/0208.2023.00061>

Hangodi L. (2014.). *Az almádi monostor. Az almádi Boldogságos Szűz Mária és Mindenszentek bencés apátság története.* Tapolca–Monostorapáti: Monostorapáti Község Önkormányzata.

Holub J. (1937). Az Atyusz nemzetség. *Turul* 51:3–4, 57–67.

Jakubovich E. (1924). XII. századi oklevéltöredékek. I. Miske ispán fia István végrendelete 1164-ből. *Levéltári Közlemények* 2, 155–160.

² Szeretnék köszönetet mondani a monostorapáti egyházközség és település közösségének, különösképpen Gulyás Erzsébetnek, Illés Sándor plébános úrnak, valamint Hangodi László történésznek, a Wass Albert Könyvtár és Múzeum munkatársának, valamint az almád-monostori önkéntesek csapatának, akik az almádi ásatást kezdeményezték, és munkájukkal, és anyagi támogatásukkal lehetővé tették. Továbbá köszönöm a munkájukat a kutatásban részt vevő kollégáimnak a MNM Mátyás Király Múzeumából: Kováts István, Boruzs Katalin, Kocsis Edit régészeknek és Grósz Zsuzsanna restaurátornak. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészeti Intézetéből Lóki Róbert régésztechnikus vett részt az ásatás több évadában. A felmérésben a Pazirik Informatikai Kft nyújtott segítséget. Az antropológiai anyag feldolgozását Libor Csilla és a HUN–REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archaeogenomikai Intézetének munkatársai végezték Mende Balázs Gusztáv antropológus vezetésével. Az ásatásokat és terepbejárásokat fémkeresős munkával a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetének Közösségi Régészet Programja segítette Fekete Fruzsina régész vezetésével. A terület LiDAR felmérését Belényesy Károlynak köszönöm. A római faragványok feldolgozását Mráv Zsolt régész végzi, a friesachi dénár meghatározását Tóth Csabának köszönöm, a zarándokjelvény meghatározásában Varga Máté volt segítségemre. A munkánk támogatásáért a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumot és a vármegyei kormányhivatal régészeti hatóságát illeti köszönet.

Kovács É. (1973). Két 13. századi ékszerfajta Magyarországon. In: *Ars Hungarica* I, 67-95.

Nemes G. (2006). Az Atyusz nemzetség. In J. Újváry, Zs. (szerk.), *Tanulmányok évszázadok történelméből Vol. 2.* (pp. 13–39). Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Pázmány Történelmi Műhely

Sörös P. & Rezner T. (szerk.) (1905). *A pannonhalmi főapátság története. Harmadik korszak. Az uralkodók reformáló törekvései. A pannonhalmi apátságnak főapátsággá való szervezése. 1405–1535. Szent Benedek-Rend története Vol. 3.* Budapest: Stephaneum

Szentpétery I. (1927). Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. *Magyar Nyelv* 23, 360–370.